

1. Πρώτο Μέρος

1.1 Η Θεσσαλονίκη και το εμπόριο με τη Βενετία¹

Ήδη στα τέλη του 17ου αιώνα φαίνεται ότι η Θεσσαλονίκη εισέρχεται σε μια περίοδο μεγάλης εμπορικής δραστηριότητας και οικονομικής ανάπτυξης. Η γεωγραφική θέση της Μακεδονικής πρωτεύουσας και ο ευρύτερος χώρος που επηρεάζεται οικονομικά από αυτή, καθώς και η μεταπρατική της παράδοση που έχει τις ρίζες της στα μεσαιωνικά χρόνια, συντελούν ώστε η πόλη να διαδραματίσει ένα σημαντικό ρόλο σ' όλο το Βαλκανικό χώρο. Ιδιαίτερα αποφασιστική στην οικονομική ακμή της Θεσσαλονίκης κρίνεται η συμβολή του εβραϊκού στοιχείου. Γύρω στα 1500 παρατηρείται ομαδική μετανάστευση Εβραίων από την Ιβηρική χερσόνησο προς τη οθωμανική αυτοκρατορία και ιδίως προς τη Βαλκανική και τη Θεσσαλονίκη, ύστερα από το διωγμό που τους κήρυξε η καθολική εκκλησία. Βλ. Sephiha, V. H. "Le Judeo-espagnol de l' ex-Empire ottoman, mus-sée de cinq cents ans d' histoire. Problématique et programmation" *Ελληνική Διαλεκτολογία*, 5(1996-1998)83.

---

1. Βλ. Λάμπρου, Σ. "Το εν Θεσσαλονίκη Βενετικόν Προξενείον και το μετά της Μακεδονίας εμπόριον των Βενετών" *Μακεδονικόν Ημερολόγιον*, 1912, 227-241 (πρώτη δημοσίευση *Νέος Ελληνομνημων*, 8 (1911) 209 κ.εξ.). Μέρτζιου, Κ. *Μνημεία Μακεδονικής ιστορίας, Θεσσαλονίκη*, 1947, 266. του ίδιου "Εμπορική αλληλογραφία εκ Θεσσαλονίκης" *Μακεδονικά*, 7 (1966-7) 94-147. Cessi, R. *Il consolato Veneto ed il porto di Salonico alla meta del secolo XVIII* " *Giornale degli economisti e Revista statistica*, Ιανουάριος, 1915, 3-14. V. Papahagi, *Aromâni Moscopoleani si comerțul venețian (17-18 sec)*, Bucuresti, 1935. Svoronos, N. *Le commerce de Salonique au XVIII e siecle*, Paris, 1956. [= *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18^ο αιώνα*, Αθήνα, 1996].

Η έλευση ισπανόφωνων (Σεφαρδιτών) Εβραίων στην πόλη ήταν πολυπληθής και εξαιρετικού μορφωτικού και οικονομικού επιπέδου. Μεταφέροντας την παιδεία τους, τα πλούτη τους, την τέχνη της κατασκευής υφασμάτων, τις εμπορικές τους διασυνδέσεις σ' όλο τον ευρωπαϊκό χώρο και τις μεταπρατικές τους ικανότητες, θα συμβάλουν στην ανάδειξη της Θεσσαλονίκης, κατά τις επόμενες δεκαετίες, σε οικονομικό και βιοτεχνικό κέντρο όχι μόνο του Μακεδονικού χώρου αλλά και του Βαλκανικού, Svoronos, 1956, 187 [=Σβορώνος, Ν. *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18ο αιώνα*, Αθήνα, 1996], Μοσκόφ, Κ. *Θεσσαλονίκη 1700-1912, τομή της μεταπρατικής πόλης*, Αθήνα, 1973.

Κυρίαρχη θέση στην οικονομική ακμή της πόλης κατέχουν οι εμπορικές της σχέσεις, κατά τα τέλη του 17ου αι. με τη Βενετία. Γνωρίζουμε ότι οι εμπορικές δοσοληψίες της Θεσσαλονίκης με τη Γαληνοτάτη ανάγονται σε πολύ παλιούς χρόνους.

Από το 1082, επί Αλεξίου Α΄ Κομνηνού, έχουμε μαρτυρίες για τα εμπορικά προνόμια που αποσπούν οι Βενετοί από τους Βυζαντινούς και σχετίζονται με την Κωνσταντινούπολη και τη Θεσσαλονίκη, Λάμπρου, 1911 και 1912.

Στα 1126 και 1148 τα προνόμια αυτά ανανεώνονται από τους Αλέξιο Ιωάννη Κομνηνό και Μανουήλ Κομνηνό. Το 1199 ο Αλέξιος Γ΄ Άγγελος (1195-1203) παραχωρεί, έναντι στήριξης από τη Δύση (Βενετία), προνόμια στους Βενετούς στα θέματα Βολερού-Στρυμόνος-Θεσσαλονίκης.

Το 1265 ο Μιχαήλ Παλαιολόγος γράφει προς τον δόγη της Βενετίας Ραϊνέρο Ζένο "ει δ' ίσως ποτέ των καιρών θελήσει η βασιλεία μου δούναι τόπον εντός της Κωνσταντινουπόλεως ή της Θεσσαλονίκης τινί των λατινικών κομμουνίων, ίνα τότε προτιμήται η βασιλεία μου τους Βενετικούς και δίδω αυτοίς τόπον εις τα τοιαύτα κάστρα" βλ. Λάμπρου, 1911, 207. Μάλιστα το 1277 ο ίδιος παραχωρεί στους Βενετούς 25 οικήματα στη Θεσσαλονίκη, ένα από τα οποία για κατοικία του βενετού Προξένου που πιθανόν να ήταν ο Πέτρος Micheli, Λάμπρου, 1911, 207.

Σε διακοίνωση του δόγη της Βενετίας, με ημερομηνία 27 Σεπτεμβρίου 1319, αναφέρεται ως Πρόξενος στη Θεσσαλονίκη ο Μάρκος Celsi, Μέρτζιος, 1947, 20, ενώ το 1422 και 1423 καταλαμβάνεται η πόλη από τους Βενετούς κατόπιν εξαγοράς της από τον Ανδρόνικο Παλαιολόγο. Προηγούμενοι Πρόξενοι της Βενετίας αναφέρονται ο Γεώργιος Φιλομάτης και ο γιος του Δημήτριος Φιλομάτης, Μέρτζιος, 1947, 279. Το 1430 η Θεσσαλονίκη καταλαμβάνεται από τους Τούρκους.

Το 1586 έχουμε νέα αναφορά για διορισμό βενετού Προξένου στη Θεσσαλονίκη, αλλά χωρίς συγκεκριμένες ιστορικές μαρτυρίες, Λάμπρος,

1911, 209. Στις αρχές του 18ου αι. (1710) παρατηρείται έντονη δραστηριότητα των βενετικών αρχών για την εγκατάσταση Προξενείου στη Θεσσαλονίκη, ύστερα από αίτημα του βαύλου της Κωνσταντινουπόλεως A. Mocenigo που την κρίνει απαραίτητη, Μέρτζιος, 1947, 280, ενώ τα συμφέροντα των Βενετών εκπροσωπούν μέχρι τότε οι Πρόξενοι της Γαλλίας και της Ολλανδίας, Σβορώνος, 1996, 201

Στις 28 Μαΐου/7 Ιουνίου 1729 ιδρύεται Βενετικό υπο-Προξενείο στη Θεσσαλονίκη και διορίζεται ως υποπρόξενος ο Onesto Caldana ενώ παράλληλα είναι και Πρόξενος της Ολλανδίας. Φαίνεται ότι ο Caldana διατηρεί το αξίωμα του μέχρι το 1739, οπότε ο γάλλος Πρόξενος Pierre Thomas, αναλαμβάνει προσωρινά και το Βενετικό Προξενείο. Τον ίδιο χρόνο, στις 21 Οκτωβρίου του 1739, διορίζεται ο Maffio Ferro ως επίσημος Πρόξενος και διατηρεί το αξίωμά του ως τις 25 Φεβρουαρίου 1742, οπότε και παραδίδει το Προξενείο στο νέο Πρόξενο Δημήτριο Χοϊδά, γιατρό από την Κεφαλλονιά, που εκτελεί τα καθήκοντά του επί μία εικοσαετία, δηλ. μέχρι το 1761 που τον αντικαθιστά ο Πέτρος Koch. Τον Πέτρο Koch διαδέχεται ο γιός του Ιωσήφ, ο οποίος στις 10/20 Οκτωβρίου 1786 στέλνει στο βαύλο της Κωνσταντινουπόλεως το πρώτο του έγγραφο. Την ύπαρξη Προξενείου Βενετικού στη Θεσσαλονίκη μπορούμε να την παρακολουθήσουμε ως το 1796, σύμφωνα με την αλληλογραφία και τις πληροφορίες που μας παρέχει ο Μέρτζιος, 1947, 465. Φαίνεται ότι οι Βενετοί αναγκάζονται να εγκαταλείψουν το Προξενείο, ύστερα από 57 χρόνια λειτουργίας του, εξαιτίας της κατάληψης της Βενετικής Δημοκρατίας από τον Ναπολέοντα. Η επιβεβαίωση των εμπορικών σχέσεων μεταξύ των δυο πόλεων διαπιστώνεται και από την παρουσία Θεσσαλονικιών στη Βενετία, όπως μας πληροφορούν τα *Μητρώα της Ελληνικής Κοινότητας της Βενετίας και τα Ληξιαρχικά βιβλία βαπτίσεων και γάμων*, βλ. Μέρτζιος, 1947, *passim* και Μανούσακας-Σκουλάς, 1993.

1.2 Το εμπόριο στα νεότερα χρόνια

Πιο πυκνές και πιο γνωστές γίνονται οι οικονομικές σχέσεις ανάμεσα στις δυο πόλεις με την ανάπτυξη του εμπορίου κατά τον 17ο αι. όπως συνάγεται από την εμπορική αλληλογραφία που δημοσιεύουν οι Paphagi, 1935, Μέρτζιος, 1947 και Svoronos, 1956 [ελλην. μτφρ. Σβορώνος, Ν. *Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18ο αι.*, Αθήνα, 1996].

Από την αλληλογραφία γνωρίζουμε αρκετά ονόματα εμπόρων, τα προϊόντα που εξάγονται στη Βενετία και εκείνα που εισάγονται καθώς και διάφορες σχετικές πληροφορίες όπως π.χ. τα ποσά που διακινούνται,

οι δρόμοι μεταφοράς κλπ.

Πρέπει να τονίσουμε ότι το εμπόριο μεταξύ των δυο πόλεων, αυτή την εποχή, διεξάγεται μέσω του Δυρραχίου και όχι κατευθείαν με τη Θεσσαλονίκη. Το 1700 ιδρύεται στο Δυρράχιο Βενετικό Προξενείο με πρώτο πρόξενο τον Γεώργιο Κούμανο, ενώ προηγουμένως τα συμφέροντα της Βενετίας τα εκπροσωπούσαν ξένοι πρόξενοι ή ο “γραμματικός της σκάλας” και ανεπίσημα πρόξενος της Βενετίας, βλ. λήμμα Φραγκούλης, Παράρτημα, Α΄, Μέρτζιος, 1947, 266 και Papahagi, 1935.

Τέλος πρέπει να τονίσουμε ότι πολύ πριν από την ίδρυση του Βενετικού Προξενείου στη Θεσσαλονίκη στα 1729, μετά την ειρήνη του Πασσάροβιτς (1718), το εμπόριο μεταξύ των δυο πόλεων βρισκόταν σε υποχώρηση, επειδή το ενδιαφέρον των Μακεδόνων εμπόρων, Θεσσαλονικιών, Σιατιστινών, Καστοριανών και Μοσχοπολιτών, στρέφεται πλέον, κατά κύριο λόγο, προς την Κεντρική Ευρώπη (Αυστρία) και σ’ όλο τον Βαλκανικό χώρο.

1.3 Το Δυρράχιο

Το Δυρράχιο² (βεν. Durazzo, αλβ. Dürres, σλ. Drac’) αποτελεί το κυρίως εισαγωγικό και εξαγωγικό λιμάνι (σκάλα) στις μεταξύ τους συναλλαγές, ενώ παράλληλα και σε μικρότερο βαθμό, χρησιμοποιούνται για την μεταφορά εμπορευμάτων όσο και για την διεκπεραίωση της αλληλογραφίας η Σαγιάδα και οι Κορφοί (Κέρκυρα). Στη σκάλα υπάρχει βενετός Κόνσολας (πρόξενος) που προστατεύει τα συμφέροντα της πόλης του και όσων συνεργάζονται εμπορικά με τη Βενετία³. Την εποχή αυτή λει-

2. Είναι ίσως λίγο περίεργο πως το Δυρράχιο, υπό τουρκική κατοχή, τα χρόνια αυτά 1696-1698, αποτελεί σημαντικό διαμετακομιστικό κέντρο μεταξύ Βενετίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δεδομένου ότι οι δυο δυνάμεις βρίσκονται σε εμπόλεμη κατάσταση. Από πληροφορίες του γάλλου Πρόξενου στο Δυρράχιο Comte (επιστολή 8-2-1699, Papahagi, 1935, 95), μαθαίνουμε ότι η μεταφορά εμπορευμάτων γινόταν με καράβια που έφεραν ξένη σημαία και όχι της Βενετίας.

3. Ο Papahagi, 1935, 35, από την αλληλογραφία του Προξενείου της Βενετίας στο Δυρράχιο προς τους Cinque Savi alla Mercanzia, αναφέρει ως προξένους από το 1700 και μετά τους: Pietro Rosa, Gianbattista dei Rossi, Francesco Cumano, και Antonio Bartolovich. Από τον Μέρτζιο, 1947, 266, μαθαίνουμε ότι πρώτος Πρόξενος της Βενετίας στο Δυρράχιο, διορίζεται ο Γεώργιος (Τζώρτζης) Κούμανος, μεγαλέμπορος της Βενετίας με τον οποίο συνεργαζόταν ο Δήμος Καστρίσιος, βλ. (σελ. 25 σημ. 13).

τουργεί και γαλλικό Προξενείο⁴, εκτός του Βενετικού, και των οποίων ο έλεγχος αποτελεί στόχο και αφορμή ανταγωνισμού μεταξύ των Ελλήνων μεγαλεμπόρων. Τα εμπορεύματα μεταξύ Βενετίας και Δυρραχίου διακινούνται με διάφορα καράβια όπως φρεγαδόνια, ταρτάνες, πολάκες, φελούκες Ελλήνων πλοιοκτητών (π.χ. Καπετάν Κόντης, πολάκα του Κοθώνη) καθώς και ξένων, Δαλματών (π.χ. Πογιαβίκης) ή και άλλων εθνοτήτων⁵.

Από το Δυρράχιο τα εμπορεύματα μεταφέρονται στη Θεσσαλονίκη με ζώα (αγωγιάτες) και οι δρόμοι που ακολουθούν είναι δύο: είτε μέσω Μοναστηρίου (Βιτόλια) τον οποίο και προτιμούν οι Θεσσαλονικιοί έμποροι, είτε μέσω Σιάτιστας που δεν παρουσίαζε μεγάλη κίνηση και πιθανόν και ασφάλεια. Οι μεταφορείς (αγωγιάτες) πρέπει να ήταν στην πλειοψηφία τους Μοναστηριώτες (Βλάχοι) ή και από την περιοχή της Μοσχόπολης και της Αλβανίας. Δεν γίνεται καμιά μνεία για Θεσσαλονικιούς αγωγιάτες. Κάθε ζώο μεταφέρει 80-100 περίπου οκάδες βάρος (800 οκάδες 8 φορτώματα) και η τιμή κάθε φορτίου κυμαίνεται γύρω στα 8 γρόσια για τη διαδρομή Δυρράχιο-Θεσσαλονίκη. Πολλές φορές οι αγωγιάτες από το Μοναστήρι διστάζουν να έρθουν στη Θεσσαλονίκη και να φορτώσουν εμπορεύματα εξαιτίας διαφόρων περιστάσεων και γεγονότων όπως π.χ. “εξαιτίας της πείνας και της ακρίβειας στην Αρβανιτιά” (επ. 2). Τόσο στη θάλασσα όσο και στη ξηρά, τα εμπορεύματα διατρέχουν κινδύνους “περίκουλα της στράτας” (επ. 1) και αυτό το γεγονός έχει πάντα σοβαρές επιπτώσεις στην εμπορική δραστηριότητα. Δεν ξέρουμε αν ασφάλιζαν τα διακινούμενα στη θάλασσα εμπορεύματα, κάτι που ήδη γίνεται στη Βενετία, γιατί η φράση του Καστρίσιου “σιγουράρισέ μι” (επ. 1) μπορεί να ερμηνευτεί κατά δυο τρόπους: είτε “ασφάλισέ με” είτε “βεβαίωσέ με”.

4. Για την παρουσία γαλλικού Προξενείου στο Δυρράχιο και τον υποπρόξενο Comte, βλ. Svoronos, 1965, 147, 194, 218. Στην αλληλογραφία που δημοσίευσε ο Papahagi, 1935, 36 και ο Svoronos, 1951, 11, μας γίνεται γνωστό από επιστολή του υποπρόξενου Comte, με ημερομηνία 8-2-1699 προς τον υπουργό ναυτιλίας Louis de Potschartain, ότι υπάρχει μια εκατοντάδα Ελλήνων εμπόρων που συνεργάζονται με τη Βενετία και ότι από τη στιγμή που εγκαταστάθηκε στο Δυρράχιο δεν είδε κανένος είδους ύφασμα γαλλικής προέλευσης, γεγονός που δεν μπορεί να εξηγήσει. Για την διαμάχη μεταξύ Ελλήνων εμπόρων για τον έλεγχο των Προξενείων, βλ. (1.14).

5. Ο γάλλος Πρόξενος Comte στην επιστολή της 8-2-1699, αναφέρει ότι τα εμπορεύματα από τη Βενετία μεταφέρονται με γαλλικά, ολλανδικά, αγγλικά και Ραγουζαίικα καράβια, Papahagi, 1935, 9 5 και Μέρτζιος, 1947, 215.

1.4 Τα εμπορεύματα

Τα εμπορεύματα που διακινούνται ανάμεσα στις δυο πόλεις παρουσιάζουν τα εξής χαρακτηριστικά: Η Θεσσαλονίκη εξάγει πρώτες ύλες (εξαίρεση αποτελούν οι αμπάδες και οι βελέντζες) και εισάγει, ιδίως, μεταποιημένα προϊόντα. Τα υφάσματα και οι πρώτες τους ύλες αποτελούν τον κύριο όγκο των συναλλαγών των δυο πόλεων. Συγκεκριμένα η Θεσσαλονίκη εξάγει προς τη Βενετία αμπάδες διαφόρων χρωμάτων και ειδών, βελέντζες, τσέργες, καπότα, σιτζαντέδες, μετάξι, μαλλιά, δέρματα διαφόρων ζώων, κηρί, κασία κλπ. και εισάγει υφάσματα διαφόρων ειδών όπως λοντρίνες, σότα, παραγκά, ατλάζια, αλατζιάδες, καμουχά, χαταγιά, τυπάδες, σάγες διαφόρων ειδών, πουχασιά, και ακόμη χαρτί, κανέλα, μοσχοκάρυδο, πακάμι, διάφορα σύρματα, τενεκέ, πάφιλα, βελόνια διάφορα, ξυράφια κυπαρισσένια (τουρκικά: σερβίλια), λάστρες (τζάμια), μπρούντζο κλπ. Βλ. και Λάμπρου, 1911, 123-224.

1.5 Τα χρηματικά ποσά

Τα διάφορα χρηματικά ποσά που διακινούνται και αναφέρονται στις επιστολές του Καστρίσιου αποτελούν μόνον ενδεικτικά στοιχεία για την ευρύτητα των συναλλαγών. Πρώτον γιατί αφορούν ένα μικρό αριθμό εμπορών και δεύτερον δεν είμαστε βέβαιοι για την ειλικρίνεια του Καστρίσιου, αφού τις περισσότερες φορές αποτελούν δικαιολογίες για την συμπεριφορά και τις πράξεις του. Παρόλα αυτά τα ποσά για τα οποία γίνεται λόγος, πρέπει να τα θεωρήσουμε ότι κυμαίνονται σε αντικειμενικά επίπεδα και με κανένα τρόπο δεν αποτελούν υπερβολές είτε προς τα πάνω είτε προς τα κάτω⁶. Βλέπουμε λοιπόν ότι ο εμπορικός οίκος του Κοθώνη, Έλληνα μεγαλεμπόρου στη Βενετία, πιστώνει τέσσερις συνεργάτες του με 29 χιλιάδες δουκάτα (Κωνσταντή 12, το γιό του 5, τον Αντρόνικο 8, τον Λιόνη 4). Ο Τζώρτζης Κούμανος πιστώνει τον Μπέντο, Μοσχοπολίτη μεγαλέμπορο, με 20 χιλιάδες δουκάτα και με άλλο ποσό τον Γιάννη Πέγιο, Καστοριανό έμπορο⁷. Ο ίδιος ο Καστρίσιος δίνει προκαταβολή για μετάξι στη Ζαγορά (Πήλιο) χίλια γρόσια (δουκάτα), δυο χιλιάδες στέλνει στη Βλαχιά, 500 γρόσια ξοδεύει για να ευπρεπίσει

6. Για τα διάφορα χρηματικά ποσά που διακινούνται, βλ. και Papahagi, 1935, *passim*, για τους Μοσχοπολίτες εμπόρους της ίδιας χρονικής περιόδου, οι οποίοι έχουν ως εμπορικό τους αντιπρόσωπο στη Βενετία τον Τζ. Κούμανο, επίσης βλ. Svoronos, 1965, *passim*.

7. Βλ. Papahagi, 1935, 144, 148, 154 και Καστρίσιου επ. 8.

το σπίτι του, 420 γρόσια “χτυπάει” το Άγιο κηρί, 800 γρόσια μένουν στα απούλητα τουφέκια, 3 χιλιάδες γρόσια μένουν “αφούνιστα”, “παίρνω καμιά χιλιάδα τζεκίνια και πάγω στο Δυρράχιο” γράφει σε επιστολή του (επ. 2), ενώ παραπονείται στον Κούμανο ότι ο Κοθώνης τον πίστωνε με 10-12 χιλιάδες δουκάτα. Ακόμη βλέπουμε ότι οι αντίπαλοι του Φραγκούλη, βενετού “κόνσολα” στο Δυρράχιο, παίρνουν δυο χιλιάδες τζεκίνια και πηγαίνουν στην Κωνσταντινούπολη για να επιτύχουν την έξωσή του από το Προξενείο στο Δυρράχιο (επ. 2).

1.6 Εμπόριο με άλλες περιοχές

Στα τέλη του 17ου αι. η εμπορική κίνηση της Θεσσαλονίκης δεν περιορίζεται μόνο στις συναλλαγές της με τη Βενετία. Αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα μεταπρατικά κέντρα της ανατολικής Μεσογείου και το μέγεθος των εξαγωγών και εισαγωγών της δεν μας είναι ακόμη γνωστό στο σύνολό του⁸. Από έμμεσες αναφορές στις επιστολές του Καστρίσιου (επ. 3) πληροφορούμαστε ότι από την Μπαρμπαριά (Τούνεζι) έρχονται έμποροι και αγοράζουν μετάξι, ανεβάζοντας, κατ’ αυτόν τον τρόπο, τις τιμές στην αγορά της Θεσσαλονίκης. “Φραντζέζοι” έμποροι της Θεσσαλονίκης ενδιαφέρονται και καλοπληρώνουν την κασία. Από τη Σμύρνη φτάνουν πέντε καράβια με ρούχα (λοτρίνες) του Κοθώνη. Ακόμη γίνεται λόγος για εμπορικές επαφές με την Ανκόνα, Ραγούζα, Σόφια, Αδριανούπολη, Λάρισα, Μοσχόπολη, κλπ. βλ. Σβορώνος, 1996, 243-246 και (επιστολές).

1.7 Δήμος Καστρίσιος: ένας Θεσσαλονικιός έμπορος

Η προσωπογραφία ενός Θεσσαλονικιού εμπόρου πριν από τριακόσια χρόνια δεν διαφέρει ουσιαστικά από εκείνη ενός εμπόρου των τελευταίων δεκαετιών της Τουρκοκρατούμενης Θεσσαλονίκης. Ο Δήμος Καστρίσιος είναι άμοιρος σχολικής παιδείας όπως δείχνουν οι επιστολές του, αλλά η φυσική του εξυπνάδα και το αναπτυγμένο εμπορικό του αισθητήριο, άλλωστε ζει σε μια κατεξοχήν μεταπρατική πόλη, τον αναδεικνύουν αντιπροσωπευτικό τύπο Θεσσαλονικιού εμπόρου των χρόνων της Τουρκοκρατίας. Οι ψηφίδες που συλλέγονται μέσα από τα κείμενα των επιστολών του, συνθέτουν την εικόνα του σ’ όλες τις ανθρώπινες διαστάσεις της και έτσι, εκτός από τις επαγγελματικές του ικανότητες, γνωρίζουμε τον χαρακτήρα και την νοοτροπία ενός εμπόρου που ζει στα τέλη του 17ου αι. στην πόλη μας.

8. Βλ. και Svoronos, 1951 passim, Svoronos, 1965 passim.

1.7.1 Η ταυτότητά του

Το όνομα *Καστρίσιος*⁹ και οι διάφορες παραλλαγές του: *Καστρίσης* (γιος του *Καστρίση*, γράφει ο ίδιος στην επ. 3, *Καστρίτζης*, *Καστρίτσης*, δεν είναι άγνωστο στην ιστορία της Θεσσαλονίκης. Σύμφωνα με τον Δημητριάδη, 1983, 257, το όνομα *Καστρίτσης* εμφανίζεται το 1550 (21 Μαρτίου) και από τότε, σε διάφορα έγγραφα, το συναντούμε συχνά: *Μανολάκης Κατάκαλος Καστρίτσης* (1705), *Μαλάκης Ιακώβ Καστρίτσης* (1712), *Σπανδωνής Νικολ. Καστρίτσης* (1749), *Γούτας Καστρίτσης* (1754), *Γεώργιος Καστρίτσης ταβουλάριος* (1766), *Τατάνα Καστρίτση* (;), *Ελισάβετ Καστρίσιου* (1857: Διαθήκη Ελισ. Καστρίσιου, αλληλογραφία στο Υπουργ. Εξωτερ. Φάκελος Ελισ. Καστρίσιου) κλπ. βλ. Μέρτζιος, 1947, Σβορώνος, 1996, 231, passim. Ο Δήμος *Καστρίσιος*, γιος του *Καστρίση*, όπως γράφει στην επ. 3, ζει στη Θεσσαλονίκη και έχει έναν αδελφό, τον *Μανόλη* (επ. 1), και δυο παιδιά (επ. 10) από τα οποία το ένα, ο *Γιάννης*, εμπορεύεται μαζί με τον πατέρα του. Τον *Γιάννη Καστρίσιο* τον συναντούμε σε διάφορα έγγραφα και αναφορές του Προξενείου της Βενετίας στο Δυρράχιο και στη Θεσσαλονίκη ως φορτωτή εμπορευμάτων προς τη Γαληνοτάτη, την οποία και επισκέφεται κατά καιρούς (επ. 1)¹⁰. Ο αδελφός του Δήμου *Καστρίσιου Μανόλης*, συνεργάζεται μαζί του και συχνά

9. Το όνομα *Καστρίσιος* και *Καστρίσης* “γιος του *Καστρίση*” γράφει ο ίδιος, (επ.3) προέρχεται από τη μεσαιωνική λέξη *Καστρήσιος* < λατ. *castrensis*, βλ. Δουκάγγιος, και σημαίνει “φρουρός κάστρου, καστροφύλακας,” πβ. Φιλίππησιος < λατ. *Filippensis*. Πιθανόν για την περιοχή της Θεσσαλονίκης, η οποία λεγόταν και *Κάστρο* μέχρι πρόσφατα από τα γύρω χωριά, να σήμαινε τον κάτοικο του *Κάστρου* δηλ. τον Θεσσαλονικιό. Το όνομα *Καστρίσιος* αντιπαρατίθεται στο όνομα *παγανικός* < λατ. *paganus*, *pagus* με τη σημασία “κάτοικος του *Κάστρου*, πολίτης αστός,” και “κάτοικος υπαίθρου, χωρικός”, Mihaescu, 1993, 363. Όχι εντελώς απίθανη, για την περίπτωση που μας ενδιαφέρει, θεωρώ και την παραγωγή του από το εκκλησιαστικό αξίωμα *Κανστρίσιος* < *κανστρίον* < *κάνιστρον*, αξίωμα εκκλησιαστικό εκείνου που προσφέρει την στολή στον αρχιερέα που πρόκειται να λειτουργήσει. βλ. και Μηνάς, 1994, 273 και Μακεδονικά 5 (1955) 364-5.

10. Ο *Parahagi*, 1935, 147, δημοσιεύει επιστολή του Μοσχοπολίτη εμπόρου *Ανδρέα Πέτρου* με ημερομηνία 23-2-1697, όπου αναφέρει τα εξής: “... με το παιδί του κυρ Δημήτρη *Καστρίτζη* της έστειλα ολιγάκι καπνό...” και Μέρτζιος, 1947, 270, όπου σε αναφορά του Βενετικού Προξενείου του Δυρραχίου από 10 Μαΐου 1710, φέρεται ως φορτωτής εμπορευμάτων προς την Βενετία ο *Ιωάννης Καστρίσιος* μαζί με άλλους εμπόρους.

πηγαίνει σε διάφορους τόπους όπως στη Βλαχιά, Σουφιά (=Σόφια) κλπ. για εμπορικούς λόγους. Επίσης ο Καστρίσιος τον χρησιμοποιεί και σε άλλες αποστολές όπως αναφέρει στην επ. 3.¹¹ Συνεργάζεται εμπορικά με τη Βενετία και συγκεκριμένα με Έλληνες μεγαλεμπόρους, όπως με τον εμπορικό οίκο του Κοθώνη¹² επί είκοσι χρόνια (επ. 7) “εγώ έκαμα εις τους Κοθωνάδες, καλά το ξέρει η εντιμότης σου, είκοσι χρόνους”. Τώρα συνεργάζεται με τον μεγαλέμπορο Τζώρτζη Κούμανο¹³ και τον Φρα-

11. Στην επ. 3 αναφέρεται “... ήρταν οι Σιατιστινοί και έδωκαν άσπρα και οι Βοσκοπολίτες και επήραν το κερί...για τούτο έστειλα το Μανόλη, τον αδελφό μου απάνου και μας το πήρε για γρόσια 420...” Σύμφωνα με τον Μέρτζιο, 1947, 400, σημ. 3 ένας Εμμανουήλ Καστρίσιος, Θεσσαλονικέας, αναφέρεται το 1714 σε έγγραφο του Ενετού Βα·ύλου της Κωνσταντινουπόλεως. Επειδή ήταν κενή η θέση του βενετού Προξένου στη Σμύρνη, ο Βαύλος αναφέρει στις 6 Ιουλίου 1714 (Κώδιξ 8255 Μαρκιανής Βιβλιοθήκης) ως υποψήφιο Πρόξενο τον Εμμανουήλ Καστρίσιο “...άνδρα ικανόν, εύστροφον και συμπαθητικόν. Ο ίδιος κατάγεται εκ Θεσσαλονίκης και είναι εθελοντής υπήκοος της ημετέρας Δημοκρατίας. Αλλ’ επειδή η Υψηλή Πύλη ρητώς απαγορεύει τον διορισμό Τουρκοραγιάδων εις ενετικά Προξενεία ο υποψήφιος αποκλείεται...”. Οι ημερομηνίες συμφωνούν και κατά πάσαν πιθανότητα πρόκειται για τον Μανόλη Καστρίσιο, αδελφό του Δήμου Καστρίσιου. Επίσης ο Μέρτζιος, 1947, 264, αναφέρει έναν Καστρίσιο Μαλάκη (Μανολάκη;) του Ιακώβ (1712) και ένα Καστρίτη Μανωλάκη Κατάκαλο (1705) και στη σελ. 400 έναν Εμμανουήλ Καστρίσιο 1714). Πιθανόν να πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο, τον αδελφό του Δ. Καστρίσιου.
12. Κοθωναίοι ή Κοθωνάδες, μεγάλη εμπορική οικογένεια από τη Άρτα, εγκατεστημένη στη Βενετία. Βλ. Μέρτζιος, Κ. “Το εν Βενετία Ηπειρωτικόν Αρχείον”, *Ηπειρ. Χρονικά*, 11(1936) 342.
13. Ο Τζώρτζης Κούμανος ή Κουμάνος είναι μέλος της ελληνικής Κοινότητας της Βενετίας, βλ. E.I.B. Παλιό Αρχείο, Registro 134, φ.ν: Zorzi Cumano, εγγραφή 16-12-1684, πληρώνει ως το 1694, φ 248r πληρώνει ως το 1701. Στο ίδιο φύλλο αναφέρεται και ο αδελφός του Zuanne Cumano, πρώτη εγγραφή 1691 πληρώνει ως το 1701. Κατά τον Μέρτζιο, 1947, 266 κατάγεται από την Κρήτη και τον Απρίλιο του 1700 διορίζεται πρώτος Πρόξενος της Βενετίας στο Δυρράχιο και την 6 Οκτωβρίου του ίδιου έτους αναλαμβάνει υπηρεσία, αφού προηγουμένως πήγε στην Κωνσταντινούπολη και έλαβε την έγκριση της Υψηλής Πύλης. Διατηρεί το αξίωμα ως το 1705, βλ. Papahagi, 1935, 96. Από την αλληλογραφία με τους Μοσχοπολίτες εμπόρους, Papahagi, 1935, passim, αλλά και με πολλούς άλλους Μακεδόνες εμπόρους, Μέρτζιος, 1947, 209 κεξ. φαίνεται ότι μέχρι το 1699, πριν γίνει Πρόξενος της Βενετίας, εξασκεί το εμπόριο σε μεγάλη κλίμακα και χαίρει της εμπιστοσύνης όλων των εμπόρων.

γκούλη “κόνσολα” της Βενετίας στο Δυρράχιο (Ντουράτζο)¹⁴. Κατά καιρούς επισκέφεται και ο ίδιος τη Βενετία ή στέλνει το γιό του Γιάννη¹⁵. Επίσης συχνά ταξιδεύει στο Δυρράχιο για τις εμπορικές του υποθέσεις, στη Βλαχιά όπου έχει και τον πεθερό του ή στο εσωτερικό της χώρας (Ζαγορά, Ελασσόνα, Δόλιανη κλπ).

1.7.2 Οι σχέσεις του με τον Τζώρτζη Κούμανο

Η εμπορική ενημέρωσή του, όπως είναι φυσικό, αποτελεί το κύριο μέλημά του, όπως άλλωστε και κάθε εμπόρου. Η συχνότητα και το περιεχόμενο των επιστολών του το δηλώνει καθαρά και οι φράσεις που επαναλαμβάνονται συχνά είναι: “τις γραφές σου τις έχεις πολλά ακριβές και δεν μπορώ να κυβερνηθώ” (επ. 5), ή “το γρηγορότερο να έχουμε γράμμα σου να μαθαίνουμε τα γενούμενα” (επ. 6). Γνωρίζει επίσης ότι καλύτερα ενημερώνεται κανείς όταν προσωπικά έρχεται σε επαφή με τον συνεργάτη του, ενώ η μακρόχρονη διακοπή της προσωπικής επαφής έχει άσχημα συνεπακόλουθα: “ο λύκος δεν χορταίνει κρέας με τα μηνύματα” (επ. 1), και “μάτια που δεν βλέπονται γοργά απολησμονούνται” (επ. 7). Γι’ αυτό στέλνει το γιο του στη Βενετία (επ. 1) και συχνά υπόσχεται να ταξιδεύσει και ο ίδιος για να τα “πούνε καλύτερα” (επ. 9).

Τα παράπονά του προς τον Γ. Κούμανο για παραλείψεις, “μπατάλιχο” εμπόρευμα, καθυστερήσεις στις αποστολές εμπορευμάτων κλπ. αποτελούν μόνιμο μοτίβο των επιστολών του και καταλαμβάνουν το πρώτο τμήμα κάθε επιστολής του, προτού δηλ. αρχίσει να παραθέτει τις

14. Σχετικά με τον Φραγκούλη και το αξίωμα του “κόνσολα” της Βενετίας παρατηρείται η εξής αντίφαση. Ενώ το πρώτο Βενετικό Προξενείο στο Δυρράχιο ιδρύεται το 1700, ο Φραγκούλης, όχι μόνο στις επιστολές του Καστρίσιου αλλά και πολλών άλλων εμπόρων, προσαγορεύεται “κόνσολας” όπως και “κονσολάτο”. Επίσης είναι γνωστό ότι αυτή την εποχή Βενετοί και Τούρκοι βρίσκονται σε εμπόλεμη κατάσταση. Προφανώς ο Φραγκούλης κατείχε κάποιο αξίωμα (Γραμματικός της σκάλας) στο λιμάνι του Δυρραχίου, το οποίο φαίνεται ότι ισοδυναμούσε, για τους εμπόρους, με το αξίωμα του Προξένου-κόνσολα. Σε αντίθετη περίπτωση πρέπει να αναθεωρηθεί η ημερομηνία που ιδρύθηκε το Βενετικό Προξενείο στο Δυρράχιο, γεγονός που δεν υποστηρίζεται από κανένα έγγραφο.

15. Στα Ληξιαρχικά βιβλία της Ελληνικής Κοινότητας της Βενετίας, *Πράξεις γάμων*, ο Δήμος Καστρίσιος φέρεται ως μάρτυρας (κουμπάρος) μαζί με τον αδελφό του Τζ. Κούμανου, Zuanne, σε γάμο που έγινε στον Άγιο Γεώργιο των Γραικών στη Βενετία. βλ. Μανούσακας- Σκουλάς, 1993, 117 (αρθμ. 465) και επ. 1.

παραγγελίες του. Από τα γράμματα του Καστρίσιου βγαίνει το συμπέρασμα ότι στις μεταξύ τους συναλλαγές πιο ασυνεπής ήταν ο ίδιος παρά ο Τζ. Κούμανος, γιατί το μεταξύ τους ισοζύγιο ήταν πάντα σε βάρος του τελευταίου. Υπακούοντας ο Καστρίσιος στο ένστικτό του, προσπαθεί με τον τρόπο αυτό να κρατήσει σε εγρήγορση τον Κούμανο και το ενδιαφέρον του αμείωτο για την συνεργασία τους. Μάλιστα, αρκετές φορές, φτάνει και σε εκβιαστικές προτάσεις όπως: “βγάλε μου τον λογαριασμό και αν δεν θέλεις, γράψε μου ότι δεν σε δουλεύω” (επ. 7). Ακόμη με αυτή την τακτική προσπαθεί να προλάβει τα παράπονα του Κούμανου που φαίνονται και αληθινότερα. Προτού όμως αρχίσει την παράθεση των παραγγελιών του προς τον Τζ. Κούμανο, ζητάει συγγνώμη για όσα “χοντρά” είπε και επικαλείται την αγάπη και την αφοσίωση του προς τον συνεργάτη του: “όμως ας έχεις ημέρες και χρόνους και όλα γίνονται”.

1.7.3 Η οικονομική επιφάνεια του Καστρίσιου

Η εμπορική επιφάνεια του Δήμου Καστρίσιου δεν μπορεί να εκτιμηθεί παρά μόνο κατά προσέγγιση, όπως δηλ. προκύπτει από τις εμπορικές του δραστηριότητες και από τα ποσά που διακινεί. Έχει συνεργάτες του τον αδελφό του Μανόλη και τον γιό του Γιάννη και ίσως και άλλο βοηθητικό προσωπικό ή αντιπροσώπους του, “εγώ για τα άσπρα σου δεν κοιμούμαι όλη νύχτα και εγώ και οι άνθρωποί μου να περπατούν να κάμουμε πράμα” (επ. 1). Δεν γίνεται γνωστό αν είναι χοντρέμπορος ή αν ασκεί και λιανικό εμπόριο. Το πιθανότερο είναι να κάνει και τα δυο. Η εμπορική του δραστηριότητα, εκτός από την πόλη της Θεσσαλονίκης, επεκτείνεται και σε άλλες περιοχές. Στη Βλαχία στέλνει συχνά τον αδελφό του για ν’ αγοράσει κερί ή για άλλες δουλειές ή ακόμη στέλνει χρήματα στον πεθερό του (επ. 2, 3) που μένει εκεί για διάφορες αγορές εμπορευμάτων. Κάποτε πηγαίνει και ο ίδιος. Ο ίδιος, επίσης, περιοδεύει στα χωριά για να συγκεντρώσει εμπόρευμα ή πάει στο Δυρράχιο και στη Βενετία. Έχει εμπορεύματα αποθηκευμένα στην Αδριανούπολη (επ. 5), ενώ στέλνει στη Σόφια τις “χαλασμένες λοντρίνες” και τις ανταλλάσσει με “βουβαλοπέτζια”, (επ. 12). Svoronos, 1965, 196. Στη Ζαγορά του Πηλίου προαγοράζει μετάξι και παρακαλεί τον Τζ. Κούμανο να του στείλει εγκαίρως τα εμπορεύματα για τα πανηγύρια της Ελασσόνας¹⁶ και της Ντόλιανης¹⁷.

16. Η εμποροπανήγυρη της Ελασσόνας γινόταν στα τέλη Αυγούστου και συγκεντρωνε εμπορεύματα και ανθρώπους από όλη την Βαλκανική. Η αρχή της ανάγεται στα τέλη του 17ου αι. Svoronos, 1956, 210, σημ. 2.

17. Η Δόλιανη, τοποθεσία παρά κωμόπολη, (Doglia, Dolen, Tolia) βρισκόταν κοντά

Εμπορικές επαφές φαίνεται να έχει με την Ανκόνα, την Ραγούζα, την Αλβανία (Ελμπασάν), την Σόφια και την Αντριανούπολη, βλ. Svoronos, 1965, 218.

Ενδεικτικά για τις οικονομικές του δυνατότητες είναι και τα χρηματικά ποσά που αναφέρονται στις επιστολές του. Όταν συνεργαζόταν με τον Κοθώνη, είχε πίστωση που έφτανε τις 10-12 χιλιάδες γρόσια (δουκάτα). Παραπονείται ότι τρεις χιλιάδες γρόσια μένουν αφούνιστα, ενώ για προαγορές στέλνει στη Βλαχιά άλλοτε δυο χιλιάδες γρόσια και άλλοτε λιγότερα. Στην Ζαγορά προκαταβάλλει χίλια γρόσια για μετάξι. Ο ίδιος μπορεί και παίρνει “καμιά χιλιάδα τζεκίνια και πηγαίνει στο Δυρράχιο για αγορές” (επ. 1), ενώ σε απούλητα τουφέκια “γιατί ήταν αχαμνά” δεσμεύει 1300 γρόσια. Για να πάρει το Μουμί-χανέ (= το άγιο κερί, μονοπώλιο του κεριού) (επ. 2, 3) σε δημοπρασία πληρώνει 420 γρόσια μαζί με τον κουμπάρο του τον Κωνσταντή, ενώ για την ανακαίνιση του σπιτιού του έχει την δυνατότητα να ξοδεύσει 500 δουκάτα, ποσό αρκετά σημαντικό για την εποχή του, βλ. Μοσκόφ, 1973, 44. Άλλες ενδείξεις για τις οικονομικές του δυνατότητες είναι, όπως προαναφέραμε, το ότι “χτυπάει” σε δημοπρασία το Άγιο κερί, ενώ περηφανεύεται ότι θα κάνει το περισσότερο κερί από κάθε άλλο έμπορο της Θεσσαλονίκης. Τέλος ομολογεί ότι ο Κούμανος τον έκαμε “μεγάλο και τρανόπραματευτή” (επ. 9).

1.8 Το ήθος του εμπόρου

Το ήθος του εμπόρου δεν πρέπει να εντάσσεται στις γενικές αντιλήψεις περί ηθικής. Υπάρχει κάποια ιδιομορφία την οποία και αναγνωρίζουμε στον Θεσσαλονικιο έμπορο. Σε κάθε γράμμα του δεν παραλείπει με τρόπο απλοϊκό να προβάλλει την εντιμότητά του και την εμπορική του συνέπεια: “να με κάψει ο θεός παρά να σε φάω ένα άσπρο” (επ. 8), “δυο παιδιά έχω να τα θάψω από την πανούκλα” (επ. 9), ή “εγώ χύνω το αίμα μου για το σπίτι σου” (επ. 8), “είχα με τον Κοθώνη συντροφιά και δεν τον εξημίωσα” (επ. 9). Παράλληλα όμως παρατηρούμε ότι είναι υποχρεωμένος να υπακούει

στη Στρώνιτσα και απείχε δυο μέρες ταξίδι από τη Θεσσαλονίκη. Ήταν μια μεγάλη ετήσια εμποροπανήγυρη (παζάρι) γνωστή σ' όλη τη Βαλκανική, που διαρκούσε 40 μέρες και γινόταν κατά τα μέσα Αυγούστου ή Σεπτεμβρίου. Γλαφυρή περιγραφή της πανήγυρης έχουμε από τον Εβλιγιά Τσελεμπή, βλ. Δημητριάδης, 1973, 342 κεξ. Αργότερα το 1750, με την καθιέρωση της εμποροπανήγυρης της Σελίμνις μετατέθηκε η ημερομηνία της τον Οκτώβριο. Πληροφορίες από το 1777 αναφέρουν ότι ο Οσμάν μπέης, αγιάνης του Πετριτσίου, καλείται να προστατεύσει την πανήγυρη αυτή, Svoronos, 1965, 210-11, 395.

στους σκληρούς νόμους του εμπορικού ανταγωνισμού και των επισφαλών αγορών, ώστε να ισορροπεί και να επιζεί ως εμπορευόμενος. Η αντίφαση παρουσιάζεται όταν κατακρατεί επιστολές των ανταγωνιστών του. Τις διαβάζει και μεταδίδει το περιεχόμενο τους στους φίλους του με την απλοϊκή δικαιολογία ότι και “αυτοί είχαν κρατήσει κάποτε δική μου γραφή” (επ. 3). Επιπλέον ομολογεί τα εμπορικά “κλέματα” που αναγκάστηκε να κάνει εξαιτίας του κακού εμπορεύματος που του έστειλε ο Κούμανος: “εσιάστησα από τα κλέματα οπόκαμα, αρρώστησα δέκα μέρες από το πικρό μου” (επ. 10). Στον ανταγωνισμό και τον φθόνο των συναδέλφων του αποδίδει τις διάφορες διαβολές που φτάνουν στα αυτιά του Τζ. Κούμανου και που δεν ανταποκρίνονται στην αλήθεια. “Ξέρω πως έχω φίλους και οχτρούς” (επ. 8) και “μην ακούς ξένα λόγια, πλέντρια έχω οχτρούς παρά φίλους” (επ. 5). “Εφκιασα το καλύβι μου και αυτοί εζήλεψαν πολλά και έμαθα πως οι φίλοι μου σου το έγγραφαν” (επ. 5). Για αντιπερισπασμό μάλιστα προσπαθεί να υποβάλει στον Κούμανο την άποψη ότι και αυτός δεν ακούει ξένα λόγια, γιατί οι ειδήσεις που έρχονται από την Βενετία, φέρουν τον Τζ. Κούμανο “φαλίδο” (=χρεοκοπημένο) και αυτός “σκάνει” από το κακό του γιαντές τις φήμες. Ίσως είναι ένας τρόπος για να υποδηλώσει τις υποψίες του για την οικονομική κατάσταση του συνεργάτη του. Επειδή έχει επίγνωση ότι η έλλειψη παιδείας δεν του επιτρέπει να εκφράζεται με τον κατάλληλο τρόπο, προσπαθεί να δικαιολογηθεί αποδίδοντας όλα τα σφάλματα της συμπεριφοράς του σ’ αυτή του την αδυναμία: “Συμπάθησέ με που γράφω τίποτε βάρβαρα” (επ. 9), “συμπάθησέ με όπου γράφω μη έχοντας μάθηση... και χοντρά γράφω μη φτάνοντας ο νους μου” (επ. 11).

1.9 Οι διαπροσωπικές σχέσεις

Κάτι που διαφοροποιεί την εμπορική αλληλογραφία του Θεσσαλονικιού εμπόρου της Τουρκοκρατίας από τον σημερινό εμπορικό κώδικα, είναι οι διαπροσωπικές σχέσεις του με τον συνεργάτη του. Έτσι στις επιστολές του δεν περιορίζεται στα αυστηρά πλαίσια των συναλλαγών αλλά συχνά μπαίνει στον πειρασμό να θυμωσώσει για τις διάφορες καταστάσεις που δημιουργούνται και πρέπει να αντιμετωπίσει. Η λαϊκή του σοφία και οι εκφράσεις του δεν διαφέρουν από τις αντίστοιχες ενός λαϊκού σύγχρονου τύπου: “Τα γενόμενα ουκ απογένονται” (επ. 7), “από στανό αγάπη δεν γίνεται” (επ. 7), “τα μάτια που δεν βλέπονται γοργά απολησμονούνται,” (επ. 6, 9), “ο άνθρωπος που γυρεύει ξένα όλα τα καταπίνει” (επ. 7), “πάντα εκείνοι που χρεωστούν είναι σαν τις πουτάνες τις ντροπιασμένες” (επ. 5) “όμως με τα μηνύματα ο λύκος δεν τρώει κρέας” (επ. 1).

1.10 Το εμπορικό του “πιστεύω”

Το εμπορικό του “πιστεύω” ταυτίζεται με τη χρυσή τομή που επιζητεί κάθε έμπορος και πελάτης: καλό και φτηνό πράγμα. Ακόμη οι δουλειές που γίνονται με μετρητά παρά με ανταλλαγή εμπορευμάτων είναι καλύτερες και ταχύτερες: “ξέρεις οι δουλειές που γίνονται με μετρητά γίνονται γρήγορα, με πράγματα πάντα αργούμε” (επ. 5), “αν με στείλεις μετρητά το νεγκότσιο να παγαίνει και να έρχεται, κάθε καράβι αν σε λείψει πράγμα να μη με γράφεις για άνθρωπο”. Οι συναλλαγές τους φαίνεται ότι ακολουθούν τις εμπορικές ανταλλαγές προϊόντων. Στέλνουν και οι δυο εμπορεύματα και στη συνέχεια γίνονται οι λογαριασμοί. Τα προϊόντα που φτάνουν από τη Θεσσαλονίκη στη Βενετία δεν είναι διατιμημένα με ακρίβεια και η αξία τους καθορίζεται από τον εκεί εμπορικό τους συνεργάτη. Συχνά ο Καστρίσιος, αλλά και πολλοί έμποροι, παρακαλεί για να “τους τα πουλήσει εις το καλύτερο” (επ. 2). Το αντίθετο φαίνεται να συμβαίνει με τα προϊόντα της Βενετίας. Η τυποποίησή τους φαίνεται ότι συντελεί στην ακριβέστερη διατίμησή τους. Παράλληλα, από το περιεχόμενο των επιστολών της αλληλογραφίας, διαπιστώνουμε και αμοιβαίες αποστολές χρημάτων, γεγονός που μας οδηγεί σ’ ένα μικτό σύστημα εμπορίου.

1.11 Η δομή των επιστολών του

Η δομή των επιστολών του, όπως αναφέραμε, είναι τυπική στο είδος της. Αρχίζει με τους χαιρετισμούς και αμέσως μετά αναφέρει τα διάφορα παράπονά του σχετικά με την ελλιπή ενημέρωση, την ποιότητα των εμπορευμάτων, τις ασυνέπειες στις παραγγελίες και τον τρόπο της συναλλαγής. Αφού εξαντλήσει το θέμα του, ζητάει συγγνώμη, μαλακώνει και συχνά θεωρεί και τον εαυτό του συνυπεύθυνο για τις ανωμαλίες. Στη συνέχεια παραθέτει τις παραγγελίες του και παρακαλεί τον Τζ. Κούμανο να τον εφοδιάζει πάντα, εκτός από εκείνα που παραγγέλλει, με ό,τιδήποτε κρίνει καλό: “ό,τι τον φωτίσει ο θεός”. Κλείνει με την υποβολή των σεβασμάτων του και την ανακεφαλαίωση των παραγγελιών. Στα ενδιαμέσα δεν παραλείπει να παρεμβάλλει και γενικότερα ζητήματα ή κρίσεις του.

1.12 Η κοινωνία της Θεσσαλονίκης στα τέλη του 17ου αιώνα

Η εμπορική κίνηση συχνά είναι δείκτης της οικονομικής ευρωστίας και του βιοτικού επιπέδου μιας πόλης. Ακόμη η προτίμηση των αγοραστών για τα διάφορα προϊόντα και την ποιότητά τους και η ποικιλία των προϊόντων υποδηλώνουν και άλλα κοινωνικά δεδομένα. Από τις πληροφορίες

που ανευρίσκουμε στις επιστολές του Καστρίσιου μπορούμε σε αδρές γραμμές να σκιαγραφήσουμε την κοινωνία της Θεσσαλονίκης στα τέλη του 17ου αιώνα. “Ξέρεις την Σαλονίκη, ανίσως και είναι πράμα καλό έτζι πουλιέται και αν δεν είναι στέκεται χίλιους χρόνους” (επ. 1). “Το δικό μας το βιλαέτι θέλει πράμα πολλά καλό και η εντιμότης σου το ξέρει” (επ. 2). Φαίνεται ότι η πόλη γνωρίζει κάποια οικονομική άνθιση και η παρουσία της δυτικής οικονομικής διείσδυσης αρχίζει να γίνεται εντονότερη με συνέπεια και την δραστηριοποίηση της πόλης. Τόσο ο χριστιανικός πληθυσμός όσο και ο μουσουλμανικός που αποτελούν πιθανόν την πελατεία του Καστρίσιου, διαθέτουν κάποια αγοραστική ικανότητα και προτιμούν καλά προϊόντα τα οποία, φαίνεται, δεν είναι δύσκολο να βρούν. “Το δεύτερο πράμα” δεν προσφέρεται για την πελατεία του Καστρίσιου: “να είναι πράμα καλό και όχι μακούλικο” (επ. 4) “δυο σότα καλά και ας έχουν και δέκα δουκάτα παράνω” (επ. 2), “ κανείς δεν γυρίζει να δει τις σάγες, δεν είναι να περνάγει τα αχαμνό (πράμα), πότε περνούν; όταν είναι διψιασμένος ο κόσμος τότε περνούν και αχαμνά και καλά. (επ. 7).” “Το πράμα να είναι πολλά καλό και σπαστρικό, το πουλώ γρήγορα, σαν είναι αχαμνό δεν πουλιέται” (επ. 12). Οι αλατζιάδες, πολύχρωμα μεταξωτά υφάσματα, κατάλληλα για πολυτελείς γυναικείες ενδυμασίες, έχουν μεγάλη ζήτηση, αν κρίνουμε από τις παραγγελίες και από τα γραφτά του Καστρίσιου: “αλατζιάδες ακόμα τις καρτερώ, μ’ έφαγε ο κόσμος τα συκώτια να με γυρεύουν” (επ. 12). Ακόμη ενδεικτικές είναι οι μαρτυρίες και οι οδηγίες που δίνει ο Καστρίσιος στον Κούμανο για τους χρωματισμούς των υφασμάτων και την ποιότητά τους: “σαν εκείνη την λοντρίνα από την Ολλάντα, την κιπρίτια (χρώμα θειαφιού και φωσφόρου),” (επ. 7) “χαταγιά της Βιέννας με λουριά” (επ. 7, 11), “δυο κομάτια τυπά αγκραβανί και ένα πράσινο, να μην είναι ατζίκι, μονοκούκι πράσινο” (επ. 7). Όλα αυτά επιβεβαιώνουν τις προτιμήσεις και τις δυνατότητες των αγοραστών.

Η οικονομική ευμάρεια και η ειρηνική διαβίωση της πόλης, όπως μας υποβάλλουν τα λόγια του Καστρίσιου, ευνοούν τους κοινωνικούς ανταγωνισμούς που είναι σύμφυτοι με την λειτουργία της πόλης. Συχνά είναι τα παράπονα του Καστρίσιου προς τον Κούμανο για την συμπεριφορά των άλλων πραγματευτάδων που μεταδίδουν ανυπόστατες και συκοφαντικές πληροφορίες για τον ίδιο και τις ενέργειές του, δεδομένου ότι αυτοί είναι αντίπαλοι και ανταγωνιστές τους που συνεργάζονται με τον εμπορικό οίκο του Κοθώνη. “Δεν έπρεπε να παραπονεθείς και να χαρούν οι φίλοι του Κοθώνη” (επ. 9), “και να γένει των οχτρών μας το θέλημα” (επ. 7). Οι μεγάλες οικονομικές δυνατότητες του επιτρέπουν να ξοδέψει 500 δουκάτα για να ευπρεπίσει το σπίτι του, ενέργεια που θεωρεί επιβεβλημένη και κοινωνικά αναγκαία “εγώ ξοδέψα 500 δουκάτα από την περιουσία της

γυναίκας μου, κι αν έκανα σπίτια δεν έκανα σαράια” (επ. 7), “λέγω, ας μερεμετίσω (το σπίτι μου) όπου να μπορώ να δεχτώ κανέναν φίλο” (επ. 5). Οι εχθροί του μεταφέρουν το γεγονός στον Τζ. Κούμανο και ο Καστρίσιος παραπονείται για τη ζήλεια και τον φθόνο των “φίλων” του: “έφκιασα το καλύβι μου... και αυτοί εξήλεψαν πολλά και έμαθα πως οι φίλοι μου σου το έγγραφαν” (επ. 5). Η ανάγκη κοινωνικής προβολής βρίσκει, αυτή την εποχή, γόνιμο έδαφος στη Θεσσαλονίκη και αποτελεί απόδειξη οικονομικής ευρωστίας και ακμής του υπόδουλου Θεσσαλονικιού.

1.13 Το εβραϊκό στοιχείο

Από τις επιστολές του Καστρίσιου δεν απουσιάζει το εβραϊκό στοιχείο, η παρουσία του οποίου είναι σύμφυτη με τη λειτουργία αυτής της πόλης. Ο Καστρίσιος παραπονείται ότι οι εβραίοι έμποροι παίρνουν τα “πανιά” του Μοσχοπολίτη εμπόρου Μπέντου¹⁸ και τα ανταλλάσσουν με αμπάδες κατά τρόπο ανορθόδοξο και αντιεμπορικό. Ο εβραίος έμπορος καρδοκεί την κατάλληλη στιγμή, όταν δυσκολεύεται ο Καστρίσιος, τον πλησιάζει και του προτείνει διευκόλυνση: “κυρίτση Δήμο,... ό,τι θέλεις...” (επ. 7). Ακόμη ο Καστρίσιος ζητάει από τον Τζώρτζη Κούμανο ιατρικά εργαλεία και φάρμακα για κάποιον εβραίο βενετσιάνο που είναι “κομμάτι γιατρός και μας αποκοιτάζει...” (επ. 4).

1.14 Ένα επεισόδιο εμπορικού ανταγωνισμού

Ο κρυφός πόλεμος του εμπορικού ανταγωνισμού, φαινόμενο όχι μόνο των νεότερων χρόνων, φαίνεται να κυριαρχεί και κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Από τις επιστολές του Δήμου Καστρίσιου και την συναφή αλληλογραφία, και από άλλα έγγραφα της εποχής, μπορούμε να αναδομήσουμε ένα σχετικό επεισόδιο.

Ο Δήμος Καστρίσιος στην επιστολή 2 προς τον Τζ. Κούμανο με ημερομηνία 26-3-1697 αναφέρει και τα εξής: “έπεσε εις τα χέρια μου μια επιστολή του Κοθώνη και την ανέγνωσα και λέγει έτζι: Σινόρ Κωνσταντή, τώρα θέλω σε ιδεί αν μπορέσεις να βγάλεις τον Φραγκούλη από το Ντουράτζο, θέλω σε στιμάρει για μεγάλο άνθρωπο εις της Τουρκιάς... στείλε τον Παναγιώτη να πάνε να πάρουν το κονσουλάτο και ό,τι χαθεί ας είναι

18. Για το Μοσχοπολίτη μεγαλέμπορο Δημ. Μπέντο, βλ. Papahagi, 1935, passim και Svoronos, 1965, 17: Νικόλαος και Δημήτριος Μπέντος αδελφοί Μοσχοπολίτες έμποροι με τεράστιες οικονομικές δυνατότητες. Κατά καιρούς φοροεισπράκτορες των βοειδών της Ρούμελης.

εδικό μου...και έτζι πάραυτα επάγει στο Μουλά τον Κεχαγιά και τον έδωκε λόγο και τον έφκιασαν ένα άρτζι προς τον Φραγκούλη πως είναι κλέφτης, πως εξημίωσε τουςπραματευτάδες, πως όσα κακά γίνονται εις το Ντουράτζο είναι όλα του Φραγκούλη και άλλα πολλά. Και πήραν δυο χιλιάδες τζεκίνια ρούσπικα από τον χαρατζάρη και δυο γενιτσάρους και τον έστειλε επάνω εις το βασίλειο (Κων/πολη;) για το κονσουλάτο και πολλά χαρίσματα του ελτζή.”

Από την αλληλογραφία του Καστρίσιου, του Papahagi, 1936 και από τον Μέρτζιο, 1947, passim, διαπιστώνουμε τα εξής: Όπως αναφέρεται και αλλού ο Φραγκούλης εκτελεί χρέη “κόνσολα” της Βενετίας στη σκάλα του Δυρραχίου και είναι άνθρωπος προσκείμενος στα συμφέροντα του Τζ. Κούμανου, ο οποίος συνεργάζεται με πολλούς εμπόρους της Θεσσαλονίκης, της Μοσχόπολης και άλλων Μακεδονικών πόλεων.

Συγχρόνως ο Κοθώνης, μεγαλέμπορος από την Άρτα και εγκαταστημένος στη Βενετία, με τεράστια οικονομική επιφάνεια, συνεργάζεται και αυτός με εμπόρους της Θεσσαλονίκης, της Ηπείρου και της Θεσσαλίας. Επειδή η κύρια εμπορική είσοδος στην Αλβανία, στο βορειοελλαδικό χώρο και στην Ηπειροθεσσαλία είναι το Δυρράχιο, ο έλεγχός του φαίνεται ότι διευκολύνει ή δισχεραίνει τις εμπορικές δραστηριότητες των Ελλήνων μεγαλεμπόρων της Βενετίας, γιαυτό και (ο έλεγχός του) αποτελεί αντικείμενο διαμάχης μεταξύ τους. Στην προκειμένη περίπτωση ο Κοθώνης επιθυμεί να εκδιώξει τον Φραγκούλη από το Δυρράχιο και να τον αντικαταστήσει με δικό του άνθρωπο. Έτσι στην επιστολή, που υπέκλεψε ο Καστρίσιος, γράφει προς τον Παναγιώτη (Πάικο), γιο του Κωσταντή (Πάικου), να φροντίσει για την αποπομπή του Φραγκούλη και ο ίδιος αναλαμβάνει τα έξοδα που σύμφωνα με τα γραφόμενα του Καστρίσιου ανέρχονται σε δυο χιλιάδες τζεκίνια.

Στην επιστολή 3 του Καστρίσιου, με ίδια ημερομηνία 26-3-1697, προς τον Τζ. Κούμανο, τον πληροφορεί και τα εξής: “...ήρτει ο Παναγιώτης, ο γιος του Κωνσταντή, ομπρός προυμίν εύγει το καράβι με δυο γροπέτα τζεκίνια και επάγει απάνω να πάρει τα κονσουλάτα και τα δυο με φόρτσα άσπρα, να πετάξουν τον Φραγκούλη...Τόσο έπιασα εγώ μια γραφή του Κοθώνη όπου έστειλε τον Κωνσταντή, πως αν πετάξεις εσύ, Κωνσταντή, τον Φραγκούλη από το Ντουράτζο, να σου γένω σκλάβος έως και να αποθάνω, όμως εκείνος ο διάβολος να λείψει από εκεί... Αυτήν εγώ την γραφήν την κράτησα ότι είχαν με κρατήσει και αυτοινοί μια γραφή όπου με έστειλε ο Φραγκούλης και την διάβασαν. Έτζι τους ήρτε και άλλη ορδίνια πάλι σαν την πρώτη. Ευθύς στέλλει πεζοδρόμον από το Ντουράτζο και τον Παπαδήμου και τον Δημήτρη του Χατζή και πήρε από τον χαρατζή δυο χιλιάδες τζεκίνια μετρητά...και τους έστειλε εδώ στη Θεσ-

σαλονίκη εις τον μεχεμέ και επήραν άρτζι απάνω για τον Φραγκούλη πως είναι κακός κόνσουλας και κλέφτης και τους έχει τόσα άσπρα φαγωμένα τουςπραματευτάδες.”

Πράγματι ο Παναγιώτης Πάικος και ο Δημήτρης του Χατζή ή Χατζητριανταφύλλου, μεγαλέμπορος από την Σιάτιστα, κατορθώνουν να διώξουν τον Φραγκούλη από τη σκάλα του Δυρραχίου και να πάρει την θέση του ο Δημήτρης Χατζητριανταφύλλου.

Την ίδια τύχη όμως με εκείνη του Φραγκούλη επεφύλαξε η μοίρα και στον Δημήτρη Χατζητριανταφύλλου, τον αντικαταστάτη του. Από έγγραφα του Προξενείου της Βενετίας στο Δυρράχιο, βλ. Μέρτζιος, 1947, 266 κξ. προκύπτει ότι αργότερα ο Έλληνας μεγαλέμπορος και πρόξενος της Ολλανδίας στο Δυρράχιο, Νικόλαος Πουλημένος, κατηγορεί τον Δημήτρη Χατζητριανταφύλλου προς τις τουρκικές αρχές ότι είναι κλέφτης και “συγχυστής” της σκάλας του Δυρραχίου και ότι οι έμποροι της Σιάτιστας εζήτησαν την αντικατάστασή του και τον διορισμό του Νικολάου Πουλημένου στη θέση του. Εντωμεταξύ από τον Μέρτζιο, 1947, 268-9 πληροφορούμαστε ότι μια ομάδα εμπόρων από τη Σιάτιστα διαμαρτύρεται προς τον Πρόξενο της Βενετίας στο Δυρράχιο που είναι ο Τζ. Κούμανος, ο παλιός συνεργάτης του Καστρίσιου και τώρα κόνσολας της Γαληνοτάτης στο Δυρράχιο, ότι κανείς δεν εξουδιόδοτησε τον Ν. Πουλημένο να τους εκπροσωπήσει ως γραμματέας της σκάλας στο Δυρράχιο και ότι αυτοί αναγνωρίζουν ως αντιπρόσωπό τους τον Δημήτρη Χατζητριανταφύλλου που διορίστηκε με φερμάνι γραμματέας της σκάλας. Συνυπογράφουν όλοι ένα πιστοποιητικό το οποίο διασώζεται με ημερομηνία: 10 Ιουνίου 1706. Μέρτζιος, 1947, 268-9. Παρατηρούμε λοιπόν ότι με τον ίδιο τρόπο που έδιωξε ο Κοθώνης τον Φραγκούλη, μέσω του Παναγιώτη Πάικου και του Δημήτρη Χατζητριαντάφυλλου από το Δυρράχιο, εκδιώκεται και ο τελευταίος από τον μεγαλέμπορο Νικόλαο Πουλημένο.

1.15 Συμπεράσματα

Συμπερασματικά μπορούμε να ισχυριστούμε ότι με την ανατολή του 18ου αι. η Θεσσαλονίκη εισέρχεται σε μια περίοδο μεγάλης οικονομικής ανάπτυξης και κοινωνικής εξέλιξης, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από τις επιστολές του Δήμου Καστρίσιου. Το εμπόριο με τη Δύση, η παρουσία ξένων εμπόρων, Γάλλων, Άγγλων, Ολλανδών, Βενετών και η άφιξη πλοίων όλων των σημαίων στο λιμάνι της πόλης, της δίνουν κοσμοπολιτικό χαρακτήρα, ενώ οι εμπορικές της σχέσεις ξεπερνούν τα όρια της πόλης και επεκτείνονται τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση.